

Jan Szreniawski

Wybrane zagadnienia tworzenia i roli granic państwowych

Administracja : teoria, dydaktyka, praktyka nr 3(32), 5-23

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Wybrane zagadnienia tworzenia i roli granic państwowych

I. Uregulowania prawne granic państwowych są rezultatem m.in. wyników wojen, dążeń i walk niepodległościowych, podziałów terytorialnych państw, ich łączenia się, ukształtowań geograficznych, tradycji, strategii obronnej, religii oraz transakcji handlowych, a także pośrednio zmian zachodzących w światowej polityce, rozwoju gospodarczym, cywilizacyjnym, komunikacyjnym czy demograficznym.

Współczesna globalizacja polityczna i ekonomiczna, wyraźnie ukazuje szybko zachodzące w całym świecie zmiany. W zasadzie do XV wieku można było stwierdzić, że Europejczycy mieszkają w Europie, Azjaci w Azji, Afrykańczycy w Afryce. Po odkryciach Kolumba świat zaczął się jakby zmniejszać, a w ostatnim okresie staje się szybko jedną globalną wioską. Np. państwa w Ameryce tworzyli Europejczycy, dominujący dziś także w Australii. W całym świecie istnieją Chinatown i włoskie restauracje. W historii nawiązuje się do dziedzictwa całej ludzkości, a z postępu naukowo-technicznego starają się korzystać wszystkie narody. Można stwierdzić, że dążenia do ustalania nowych granic i zmian istniejących, międzynarodowe spory o terytoria są współcześnie czołowymi światowymi informacjami, zawartymi w prasie, TV czy radiu. Stały się czymś stałym, naturalnym i oczywistym, ściśle powiązaniem ze zmianami politycznymi i gospodarczymi zachodzącymi we współczesnym świecie.

Granice państw ustalane są pod wpływem przywódców silnych militarnie i gospodarczo państw, uwzględniających przede wszystkim interesy zwycięzców, i z tego względu często nie są powszechnie akceptowane. Klasycznym przykładem niezadowo-

lenia z politycznych ustaleń granic po I wojnie światowej, może być państwo węgierskie, w którym do dziś częste są wypowiedzi stwierdzające, że Rumuni, Słowacy czy Serbowie są najeźdźcami na tradycyjnych ziemiach węgierskich¹. W odczuciu wielu Węgrów istnieje określony żal, a uchwalona w 2001 roku Karta Węgry, dająca określone przywileje Węgom mieszkającym poza terenem Węgier, będącym obywatelami innych państw, budzi niezadowolenie państw sąsiednich.

Odwrotnym przykładem jest zadowolenie z rezultatów I wojny światowej w Polsce. Powstanie niepodległego państwa wiąże się z uchwałą z dnia 3 czerwca 1918 roku, podjętą na Konferencji w Wersalu, nawiązującą do 13 punktu programu warunków pokoju autorstwa prezydenta USA Thomasa Woodrowa Wilsona, dotyczącego utworzenia niepodległego państwa polskiego z dostępem do morza, stwierdzająca, że odbudowa niezawisłego i zjednoczonego państwa polskiego jest jednym z warunków trwałego i sprawiedliwego pokoju.

Dokładne określenie właściwości miejscowej wszystkich działających podmiotów, których przykładem mogą być m.in. właściciel prowadzący gospodarstwo rolne, organ jednostki samorządu terytorialnego, organ centralny i terenowy administracji rządowej, państwo federalne, unia państw czy blok militarny, jest podstawą określonego porządku i skutecznego funkcjonowania. Precyzyjne ustalenie granic państwowych, definiowanych najczęściej jako linie prostopadłe do powierzchni ziemi, oddzielające terytorium jednego państwa od innych państw lub obszarów niczyich, mogących mieć formę lądową lub wodną, naturalną lub sztuczną, jest dzisiaj z wielu względów bardzo trudne, ale konieczne. Różne definicje państwa, łącznie z elementarną trzyczłonową – władza, ludność, terytorium – uwypuklają znaczenie granicy. Państwa od najdawniejszych czasów, mówiąc bardzo ogólnie, od przejścia dawnych społeczeństw do życia osiadłego, starającego się opierać

¹ Na podstawie traktatu pokojowego między Węgrami a państwami Ententy, podpisanego w Wersalu 4 czerwca 1920 roku (w pałacu Trianon), obszar państwa zmniejszył się z 325 do 93 tys. km², a ludność z 21 do 8 milionów.

swoje tereny o elementy naturalne, takie jak np. rzeki, góry czy puszcze, dla określenia przynależności oraz obronności, starały się możliwie dokładnie ustalać i strzec swoje granice². Dziś nie wystarcza stosowane w odległych czasach stwierdzenie, że określone tereny są poddane wpływom konkretnego władcy lub strefą jego zainteresowań. Nie wystarcza przyjmowany w nauce geografii ogólny podział na części świata i oceany, czy np. podziału Europy będącej częścią Euroazji, rozciągającej się od Atlantyku do Uralu na zachodnią, środkową i wschodnią.

II. Aby bliżej uzmysłwić sobie wagę, rolę i wielkie znaczenie ustalania granic państwowych, warto przypomnieć zmiany granic państwa polskiego, następujące od końca pierwszego tysiąclecia oraz interesujące a stosunkowo mało znane, liczne i zróżnicowane dążenia, propozycje zmian, poglądy czołowych myślicieli i polityków, historyków i geografów oraz ugrupowań politycznych i narodowych.

Dążenia do zmian i wyznaczania granic państwa były sprawą wyraźnie podkreślaną m.in. w kronikach staropolskich, wśród których wymienić należy Galla Anonima, Kadłubka i Jana Długosza³. Zagadnienie granic państwa omawiane było w epoce Odrodzenia i Oświecenia przez czołowych przedstawicieli nauki polskiej⁴.

² N. Davies, *Zaginione królestwa*, Kraków 2010; H. Dominiczak, *Granice państwa i ich ochrona na przestrzeni dziejów*, 966–1996, Warszawa 1997.

³ Gall Anonim, *Kroniki polskie*, red. S. Sierpowski, Wrocław 1982; W. Kadłubek, *Kroniki polskie*, red. S. Sierpowski, Wrocław 1996; Jan Długosz (1415–1480) autor znanej „Kroniki sławnego Królestwa Polskiego”, uznanej za pierwszą syntezę w historiografii polskiej. Powszechnie przypisuje się, że pierwszym dokumentem określającym obszar ziem polskich jest „Dagome iudex”, w którym Mieszko I z żoną Odą i synami, chcąc zabezpieczyć się przed wpływem niemieckim i dążeniami czeskimi, oddaje główną część swego państwa pod protektorat papieża. J. Strzelczyk, *Mieszko I*, Poznań 1992; M. K. Barański, *Dynastia Piastów w Polsce*, Warszawa 2006.

⁴ P. Eberhardt, *Polska i jej granice, z historii polskiej geografii politycznej*, Lublin 2004.

Rozszerzenie granic państwa na wschód, to przede wszystkim rok 1569, w którym inkorporowano kijowszczyznę i zawarto Unię Lubelską, tworzącą z Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego jedno państwo.

Trzy kolejne zabory (1772, 1793, 1795) dzielą ziemie polskie między Prusy, Austrię i Rosję. Księstwo Warszawskie (1806–1815) utworzono z ziem polskich II i III zaboru pruskiego oraz dołączonych porozumieniem podpisanym w Wiedniu, kończącym wojnę Francji z Austrią. Kongres Wiedeński (1814–1815) podzielił ziemie polskie pomiędzy Prusy, Austrię i Rosję. Upadek powstania styczniowego (1864) spowodował upadek określonej odrębności proklamowanego w 1815 roku Królestwa Polskiego (Kongresowego) połączonego z Rosją. Po utracie niepodległości kwestia jej odzyskania i utworzenia państwa w jego historycznych granicach, była jedną z najważniejszych idei przewijających się w zasadzie we wszystkich programach politycznych XIX i XX wieku. Działacze polityczni oraz naukowcy często wypowiadali się na ten temat.

Powstałe w wyniku I wojny światowej – w 1918 roku Państwo Polskie, oparło swoje granice przede wszystkim na Traktacie podpisanym przez Najwyższą Radę Wojenną Ententy 28 czerwca 1919 roku w Wersalu oraz Traktacie zawartym w Rydze 18 czerwca 1921 roku między Polską a Rosją Radziecką i Ukrainą Radziecką, a także na uchwale Rady Ambasadorów Ententy z 25 marca 1923 roku w sprawie przyłączenia do Polski Wileńszczyzny. Rezultaty powstań Śląskich oraz powstania Wielkopolskiego, którego wyniki potwierdziło porozumienie francusko-niemieckie zawarte w Trewirze w 1919 roku, o granicy państwa niemieckiego, stwierdzając przynależność Wielkopolski do państwa polskiego oraz plebiscyty na Warmii i Śląsku, były dodatkowymi czynnikami kształtującymi ziemie polskie w latach 1918–1939. Te granice państwowe w zasadzie, z wyjątkiem przyłączenia do Polski 1 października 1938 roku Śląska Zaolziańskiego, utrzymały się do września 1939 roku. Powszechna radość i zadowolenie z odzyskanej niepodległości, sukcesy sprawnego połączenia ziem trzech

zaborów w jeden organizm państwowy i przekreślenie granic zaborów, nie przysłoniło obaw uzewnętrznianych w licznych publikacjach, wiążących się z sytuacją w Niemczech, w których dążenia do zakwestionowania ładu europejskiego ustalonego w Wersalu, czy w ZSRR, w którym często dyskutowano o kwestiach narodowościowych, m.in. o podziale Ukrainy, której część zachodnia znalazła się w Polsce oraz o negatywnym nastawieniu ludności ukraińskiej i białoruskiej do państwa polskiego. Dostrzegano, że w zasadzie przez cały okres międzywojenny obserwowano dążenia Litwy do przyłączenia Wileńszczyzny, a liczne litewskie publikacje starały się ukazać brak korzyści Litwinów z zawarcia Unii Lubelskiej oraz dążenia do wynaradawiania ich na Wileńszczyźnie po 1920 roku.

W 1939 roku część zachodnich ziem Państwa Polskiego została przyłączona do Niemiec a z ziem nie włączonych do Niemiec utworzona została tzw. Generalna Gubernia, będąca jednostką okupacyjną władz niemieckich. Tereny wschodnie włączono do Republik Ukraińskiej, Białoruskiej i Litewskiej. Struktury polskiego państwa podziemnego bazowały w zasadzie na terytorium określonym granicami istniejącymi do 1939 roku.

Dążenia i walki o odzyskanie niepodległości po 1939 roku, ściśle łączyły się z dyskusjami i planami granic państwa, w których brali aktywny udział w szczególności politycy, dowódcy wojskowi i naukowcy a wśród nich przede wszystkim historycy, politolodzy, geografowie i ekonomiści⁵. Sprawa granic była omawiana na Konferencjach przywódców Wielkich Mocarstw (USA, ZSRR, Wielka Brytania), walczących z Niemcami, w Teheranie 1943 i Jałcie 1945. Wiadomości o ich rezultatach docierające do okupowanego kraju wywoływały wielkie emocje i były punktem wyjścia dla tworzenia różnych wizji i koncepcji, w których brali udział nie tylko politycy i czołowi intelektualiści, ale także szeregi obywateli, którzy w swoich dotychczasowych zainteresowaniach nie wysu-

⁵ P. Eberhardt, *Polska i jej granice...*; B. Pasierb, *Polska myśl polityczna okresu II wojny światowej wobec Niemiec*, Poznań 1995; M. Tanty (red.), *Wizje przyszłej Polski w myśli politycznej lat I i II wojny światowej*, Warszawa 1990.

wali na czoło sprawy granic. Problematyka przyszłych granic państwa polskiego po odzyskaniu niepodległości, zajmowała jedno z czołowych miejsc w dyskusjach polskich władz emigracyjnych, różnych ugrupowań oraz rzesz Polaków, którzy w wyniku wojny znaleźli się na obczyźnie. Dyskusje, określone działania i tworzone w bardzo trudnej sytuacji politycznej i międzynarodowej różne plany, wiązały się m.in. z historią, stosunkami międzynarodowymi, gospodarką i obronnością.

Twórcze i interesujące dyskusje oraz badania stwarzały dobry punkt wyjścia dla starań o stworzenie najkorzystniejszych granic dla nowopowstającego państwa. Należy dostrzec i podkreślić wpływ poczynań historyków opracowujących zagadnienia przynależności do państwa polskiego różnych obszarów oraz „przejściowego” położenia Polski w znaczeniu komunikacyjnym, a także posiadającego zarówno na zachodzie jak i wschodzie podobne do państw sąsiednich ukształtowanie terenu. Podkreślano w nich trudności precyzyjnego określenia granic i zasięgu ziem Polski uwarunkowanych plastyką terenu, i traktowanej jako kraina pół zachęcająca i ułatwiająca poszukiwanie własnych interesów zarówno z kierunków zachodnich jak i wschodnich. Zauważano, że Polska budziła zainteresowania Niemiec dostrzegających na terenach polskich obszary niezagospodarowane oraz Rosji, stale usiłującej podporządkować sobie państwa sąsiednie i dążącej do kontaktów z zachodem, dla której Polska najczęściej była nie krainą przejściową ale starała się być wyraźną zaporą. Uwypuklano trudności określenia najlepszych i konkretnych granic, ze względu na brak granic naturalnych i konieczność ustalania ich wyłącznie „na mapie”, co często wiązało się z niezadowoleniem i różnymi kłopotami. Nawiązywano do poglądów dominujących w okresie międzywojennym. Dyskutowano dzieląc Polskę na etnograficzną i historyczną, nawiązując do planów i rezultatów ukształtowania granic państwa po I wojnie światowej, ukazując zalety oraz wady tworzenia państwa narodowego oraz skupiającego obywateli różnych narodowości, pochodzenia, religii i języka.

Dążenia oparte o poglądy polityczne różnych ugrupowań oraz rezultaty badań naukowych, często planowały granice państwa polskiego jako państwa odgrywającego znaczną rolę w powojennej Europie po rozgromieniu Niemiec i ZSRR. Podkreślano, że istnienie zdolnej do egzystencji i obrony Polski leży w interesie całej Europy. W zasadzie wszystkie ugrupowania polityczne, prawicowe, narodowe, lewicowe i ludowe zajmowały się przyszłymi granicami i uwypuklały znaczenie granicy zachodniej opartej o linie Odry i Nysy. Ugrupowania lewicowe wyraźniej podkreślały znaczenie Odry i Nysy jako granicy polsko-niemieckiej, dostrzegały konieczność i uwarunkowania rezygnacji z obszarów wschodnich opierając się na zasadzie samookreślenia narodów i kryteriach etnicznych, głosząc że teza o nienaruszalności granic z 1939 roku jest z wielu względów nie do utrzymania. Opracowywano wkroczenie na ziemie polskie Niemiec i Rosji sięgając często do początków drugiego tysiąclecia. Snując różne plany przyszłej granicy zachodniej, starano się udowodnić, że linia Odry i Nysy daje skróconą i stosunkowo łatwą do obrony granicę, ułatwiającą łączność morza bałtyckiego z Sudetami, otwierającą Czechom dostęp do morza i stwarzającą słowiańską zaporę przeciw najazdom germańskim, a wcielenie do Polski Prus Wschodnich likwiduje wpływy niemieckie na północy i oddaje Polsce wybrzeże Bałtyku sięgające od Szczecina do Królewca. W wielu publikacjach i rozważaniach zakładano ściśłą po wojnie łączność Polski z Czechosłowacją dopuszczając nawet utworzenie wspólnego federacyjnego państwa Czechów, Polaków i Słowaków, ukazując korzyści dla trzech narodów będących obywatelami silnego gospodarczo i wojskowo nowoczesnego słowiańskiego państwa. Często pisano o konieczności oparcia granicy o Odrę i Nysę łącznie z wyspami Wolin, Uznam i Rugią, a nawet rozważano zajęcie Bornholmu, którego Dania chętnie odstąpi Polsce otrzymując od zwycięzców Szlezwik i Holsztyn. Podkreślano dawne działania Piastów a szczególnie Bolesława Chrobrego, panującego w Miśni i Łużycach, tworzącego w 1000 roku podległe Gnieznu biskupstwa w Kołobrzegu i we Wrocławiu. Powrót na macierzyste ziemie traktowano często jako

punkt wyjścia do tworzenia nowej silnej Polski. Te wszystkie rozważania były określoną podstawą dla Polski dążącej do ustalenia najkorzystniejszych granic po wojnie, a także odegrały znaczną rolę aplikacyjną a nawet popularyzatorską w czasie przejmowania, zasiedlania i odbudowywania ze zniszczeń wojennych ziem odzyskanych.

Ukoronowaniem walk i wszelkich starań o stworzenie korzystnych granic na zachodzie były rezultaty uchwał Konferencji Trzech Mocarstw w Poczdamie (17 lipca – 2 sierpnia 1945 r.) w której zdecydowano o ustaleniu polskiej granicy na linii Odry i Nisy Łużyckiej. W Poczdamie potwierdzono wstępne projekty polskich granic ustalone w Teheranie i Jałcie. Polska delegacja państwowa z Bolesławem Bierutem na czele, w skład której weszli przedstawiciele Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej utworzonego 28 czerwca 1945 roku, m.in. Władysław Gomułka i Stanisław Mikołajczyk, przedstawiciele partii politycznych i różnych ugrupowań oraz liczni eksperci, wśród których wymienić należy Stanisława Leszczyckiego, autora wydanej w marcu 1945 roku pracy pt. „Geopolityczne podstawy naszych żądań Ziem Zachodnich”, będącej określonym punktem wyjścia do opracowania oficjalnego dokumentu rządowego zatytułowanego „Postulaty Polski w sprawie granicy zachodniej”, przedstawionego rządowi Trzech Mocarstw. W trakcie obrad Konferencji memoriał był referowany przez polską delegację w obecności Stalina, Trumana i Churchilla oraz szczegółowo dyskutowany na spotkaniach ministrów spraw zagranicznych. W „Postulatach Polskich” informowano m.in. o historycznych prawach do ziem będących kolebką narodu polskiego, aspektach geograficznych, gospodarczych, demograficznych, ludności autochtonicznej mieszkającej na Śląsku i w Prusach Wschodnich, uzyskaniu szerokiego dostępu do morza oraz o dążeniach przez Polskę do utworzenia najbardziej naturalnej granicy, będącej także granicą między światem słowiańskim i germańskim. Treść memoriału była wykorzystana przez Józefa Stalina i Wiaczesława Mołotowa w rozmowach z delegacjami amerykańską i angielską, podkreślających m.in. że rekompensata na zacho-

dzie jest minimalnym zadośćuczynieniem za straty wojenne oraz terytorialne na wschodzie Polski i w odróżnieniu od nienaturalnych granic ustalonych po I wojnie światowej, nowa granica będąc bardziej naturalna może wytrącić Niemcom podstawy organizowania wypadów na Polskę. Delegacja polska była bardzo aktywna. Starano się wspólnie reprezentować naczelny cel, jakim był interes państwa, pomimo że wśród członków delegacji i ekspertów dawały się zauważyć różne poglądy⁶. W gazetach polskich opisywano prace delegacji, m.in. wypowiedzi Stanisława Grabskiego polemizującego z zarzutem, że Polska samowolnie zajęła ziemie nad Odrą oraz Kłodzko, ustanawiając polską administrację i stawiając tym mocarstwa przed faktem dokonanym. Długo i burzliwie trwały dyskusje dotyczące przynależności Szczecina leżącego po zachodniej stronie Odry oraz oparcia granicy na Nysie Łużyckiej a nie Nysie Kłodzkiej. Polacy udowadniali, że od końca pierwszego tysiąclecia o ziemie nad Odrą trwały walki między Polakami a Niemcami. Że zajęcie tych ziem przez Niemców było przyczyną upadku Polski, która aby móc się przeciwstawić „Drang nach Osten” musi odzyskać Odrę.

Deklaracja końcowa Konferencji w Poczdamie z 31 lipca 1945 roku określiła granice zachodnią, północną i południową, stwierdzając że nowe tereny nie są traktowane jako część radzieckiej strefy okupacyjnej. Deklaracja odkładała formalne i szczegółowe ustalenie przebiegu granicy do czasu konferencji pokojowej – do której wbrew zapowiedziom nie doszło.

Bezpośrednio po zakończeniu Konferencji w Poczdamie, zakończono prace nad ustaleniem polskiej granicy wschodniej. Zo-

⁶ M.in. głośnym echem odbiło się zatajenie przez Mikołajczyka listu Alexandra Codgana, brytyjskiego sekretarza stanu z 2 listopada 1944 roku do Tadeusza Romera, ministra spraw zagranicznych w londyńskim rządzie emigracyjnym, zawierającego zobowiązania do poparcia polskich dążeń do rewindykacji granicznych na zachodzie łącznie ze Szczecinem, co uniemożliwiło wykorzystanie go w burzliwych rozmowach z delegacją angielską. Dziennikarze przypuszczali, że Mikołajczyk uległ sugestiom niektórych Polaków z Londynu, obawiających się, że upieranie się przy włączeniu Wrocławia do Polski, może osłabić starania o przyznanie Polsce Lwowa.

stała ona ustalona formalnie umową zawartą w Moskwie w dniu 16 sierpnia 1945 roku, między rządem polskim i radzieckim, zastępującą wstępne ustalenia podpisane w 1944 roku przez PKWN, oparte o kryteria etniczne, bazujące na projekcie Lorda George'a Curzona, brytyjskiego ministra spraw zagranicznych z 1920 roku, potwierdzone przez francuskiego premiera Georga Clemenceau oraz ogólnikowe stwierdzenie Konferencji Poczdamskiej, że polska granica północna ma przebiegać 30 km na południe od Królewca. Delegacji polskiej w Moskwie towarzyszyło kilku ekspertów i doradców biorących udział w Konferencji Poczdamskiej. Dyskusje dotyczyły m.in. Przemyśla oraz Białegostoku, którego włączenie w granice Polski uzyskano m.in. w wyniku przekazania przez Rosję Połocka w granice Białorusi⁷.

Granica Zachodnia oparta o Odrę i Nysę Łużycką została potwierdzona układami zawartymi w 1950 roku w Zgorzelcu z Niemiecką Republiką Demokratyczną i w Warszawie w 1970 roku z Republiką Federalną Niemiec. Traktat między RP a RFN „O dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy” został podpisany w Bonn 17 czerwca 1991 roku. Ratyfikowany został przez Polskę 26 listopada 1991 roku (Dz. U. 1992, nr 14, p. 56) a przez Niemcy 16 grudnia 1991 roku. Traktat z 1991 roku znacznie osłabił różne poczyny i rewizjonistyczne wypowiedzi wmawiające opinii światowej a przede wszystkim Polakom zagospodarowującym Ziemię Odzyskane, że te tereny są przekazane Polsce tylko tymczasowo, do czasu zawarcia traktatu pokojowego. W ogólnopolskim referendum odbytym 30 czerwca 1946 roku, społeczeństwo

⁷ P. Eberhardt, *Polska granica wschodnia 1939–1945*, Warszawa 1992; P. Zaremba, *Walka o polski Szczecin*, Wrocław 1986; N. Kołomejczyk, *Sprawa granicy zachodniej Polski w prognozach stronnictw politycznych 1939–1944*, [w:] *Problemy wojny i okupacji 1939–1944*, red. W. Góra, J. Gołębiowski, Warszawa 1969; G. Labuda, *Polska granica zachodnia. Tysiąc lat dziejów politycznych*, Poznań 1974; S. Leszczycki, *Prace polskich geografów przy ustalaniu granic państwa polskiego na Konferencjach w Wersalu 1919 i w Poczdamie 1945*, [w:] *Kwartalnik Historii, Nauki i Techniki*, R. XXIV, z. 2, s. 291–308; J. Ślusarczyk, *Obszar i granice Polski od X do XX wieku*, Toruń 1990; E. Buchhofer, B. Kortus (red.), *Polska i Niemcy – Geografia sąsiedztwa w nowej Europie*, Kraków 1995.

polskie przytłaczającą większością głosów wypowiedziało się za przyłączeniem ziem zachodnich do Polski. Ustawa z 11 stycznia 1949 roku „O scaleniu Ziem Odzyskanych z ogólną administracją państwową” (Dz. U. 1949, nr 4, p. 22) stwierdziła, że nastąpił proces zespolenia tych ziem z macierzą.

Można stwierdzić, że granice Polski ustalone po II wojnie światowej przesunęły obszar państwa na zachód. Polska przekształciła się z państwa wielonarodowego w państwo narodowe, likwidując źródła różnych konfliktów narodowościowych. Obejmując tereny bardziej gospodarczo i cywilizacyjnie rozwinięte, utworzyła korzystne granice polityczne tworząc dla państwa optymalny kształt przestrzenny oraz dobry punkt wyjścia do wszechstronnego rozwoju kraju. Powrót do kolebki swojej państwowości uważa się dość powszechnie za najważniejsze wydarzenie w tysiącletnich dziejach Polski. Miejsce na mapie Europy – między Bałtykiem a Karpatami, w dorzeczach Wisły i Odry pozwala na stwierdzenie, że dzięki naturze, wysiłkami wielu pokoleń Polaków i określone-
mu splotowi okoliczności Państwo Polskie jest u siebie, będąc częścią składową Unii Europejskiej, polaryzującej i uniformizującej przestrzeń europejską. Członkostwo uzyskane I V 2004 roku oraz wejście do strefy Schengen w 2007 r., spowodowało określone zmiany w roli granic państwa. Polska granica wschodnia stała się granicą Unii Europejskiej a granice zachodnia i południowa – wewnętrznymi granicami Unii. Po korektach granicy w 1951 roku dotyczących wymiany terenów przygranicznych z Ukrainą i przyłączeniu Bieszczad do Polski, granice Polski nie uległy zmianom.

III. Ukazanie w choćby telegraficznym skrócie kształtowania się granic państwa polskiego ze szczególnym uwzględnieniem wieku XX oraz ich okrzepnięcia po II wojnie światowej, nie może tworzyć wrażenia, że kwestie granic państwowych już od dawna zostały na trwałe ustalone. Wręcz odwrotnie. W zasadzie nie ma dnia bez wiadomości ze świata o tworzeniu się nowych państw, podziałach państw istniejących lub ich łączeniu się oraz bardzo licznych dążeniach a nawet walkach o uzyskanie nowych granic między państwami. Choć dziś czasem trudno dopuścić myśl o ist-

nieniu świata bez USA, Chin, Rosji czy Niemiec, podobnie jak przed I wojną światową nie wyobrażano sobie świata bez Niemiec, Austro-Węgier, Rosji czy Francji i Wielkiej Brytanii posiadającej kolonie w Afryce i Azji, to coraz wyraźniej dostrzegamy, że w zasadzie codziennie dowiadujemy się o tworzeniu nowych państw i ustalaniu nowych granic.

Często spotykane w wiadomościach prasowych informacje dotyczą stanowiska Chin, szybko rozwijających się gospodarczo i stających się szybko światowym mocarstwem, wyrażających chęć rozszerzania, nawet siłą, swoich wpływów oraz przyłączania do państwa chińskiego sąsiednich terytoriów. Chińska Republika Ludowa stara się likwidować zaporę stwarzaną przez różne terytoria będące częścią takich państw jak Japonia, Tajwan, Filipiny, Wietnam, Indonezja czy Malaje, lub podporządkowane USA i ich sojusznikom, składające się najczęściej z wysp blokujących wyjście na Pacyfik a tym samym utrudniającym stanie się w pełnym tego słowa znaczeniu wielkim mocarstwem. Dążą do narzucenia swojej obecności na wszystkich oceanach. Chiny z różnym natężeniem, ale w zasadzie bez przerwy, toczą spory terytorialne z Indiami i dążą do przyłączenia Tajwanu. Dążenia i poczynania chińskie ściśle się łączą z zagadnieniami militarnymi i gospodarczymi. Chiny z reguły odrzucają wielostronne rokowania i międzynarodowe arbitraże i dążą do rozstrzygnięcia sporów w drodze stosunków dwustronnych ze słabszymi sąsiadami. Na nowych paszportach chińskich znajduje się kontur mapy „wielkich Chin”, obejmujących terytoria aktualnie należące m.in. do Wietnamu, Indii, Filipin, Brunei i Malezji. W Chinach w czasie sporów Chińsko-Japońskich o wyspy na morzu Wschodniochińskim, często wspomina się japońską okupację Mandżurii od 1931 roku i utworzenie państwa Mandżukuo całkowicie podporządkowanego Japonii. Światowe agencje informacyjne zwracają uwagę, że mieszkańcy Hongkongu, będącego dziś specjalną strefą administracyjną Chin, która w większości rządzi się prawem brytyjskim, ma niezależne sądy i służbę cywilną, coraz częściej demonstrują niechęć do Chin i chcą się utożsamiać wyłącznie z Hongkongiem.

Stałe informacje na temat granic dotyczą Hiszpanii, w której władze centralne przeciwstawiają się oderwaniu Katalonii i Kraju Basków. Dyskusje, prezentowanie różnych poglądów i racji, spory a nawet demonstracje czy dążenia do zorganizowania referendów dotyczących niepodległości, grożą rozpadem Hiszpanii, ale można przypuszczać, że ściśle łącząc się z problemami gospodarczymi, kulturalnymi i historycznymi, nie ograniczając się do zwiększenia autonomii, zmian przepisów fiskalnych, zwiększenia uprawnień samorządów terytorialnych czy stworzenia zupełnie nowej struktury terytorialnej całego państwa nie doprowadzą przynajmniej w najbliższym czasie do zasadniczych zmian granic państwa hiszpańskiego. Wielu dyskutantów zdaje sobie sprawę, że po wyjściu określonego terytorium z granic Hiszpanii, ewentualne powstanie nowych państw z pewnością łączyłoby się z wystąpieniem z Unii Europejskiej oraz trudnością z uzyskaniem członkostwa Unii wobec przypuszczalnej blokady ze strony Madrytu. Mieszkańcy hiszpańskiej enklawy w północnej Afryce Melilla, najczęściej pochodzenia arabskiego, będącej częścią prowincji Malaga, domagają się pod naciskiem sąsiedniego Maroka równych praw z Hiszpanami a Gibraltar zamieszkały przez Brytyjczyków jest przedmiotem sporu między Hiszpanią a Wielką Brytanią.

W roku 2012 nasiliły się w Federacji Rosyjskiej dyskusje na temat planu władz rosyjskich dotyczącego zagospodarowania terenów Syberii. Tworzona w myśl planu struktura z siedzibą centrali we Władywostoku, nazywana jest czasem w gazetach państwem w państwie, ma funkcjonować 25 lat i zająć się zagospodarowywaniem Syberii i Dalekiego Wschodu. Spółka ma bezpośrednio podlegać prezydentowi Federacji i być wyjęta spod działania ustaw federalnych, dotyczących m.in. ziemi, zasobów naturalnych, budownictwa, pracy, obywatelstwa i korzystać ze znacznych preferencji podatkowych. Spółka ma mieć prawo do nadzorowania działalności gospodarczej w 16 podmiotach Federacji położonych na wschód od Uralu oraz uprawnienia do wpływania na działalność innych podmiotów, takich jak np. Gazprom, Transnieft czy Rosyjska Kolej Żelazna. Ma posiadać ułatwienia w uzyskiwaniu

inwestycji na zagospodarowywanie obszarów Syberii a obywatele przenoszący się z europejskiej części państwa na wschód od Uralu, mają otrzymać pracę i mieszkanie, a cudzoziemcy mają mieć znaczne ułatwienia w otrzymaniu pozwolenia na pracę oraz uzyskania obywatelstwa. Plan ma zarówno zwolenników jak i przeciwników, rekrutujących się przeważnie z mieszkańców Syberii.

W parlamencie Irkuckim zwrócono uwagę na kolonizatorski charakter planu i ułatwienia niekontrolowanej eksploatacji zasobów naturalnych a niektórzy dyskutanci upatrują w planie zapobieżenie a co najmniej spowolnienie powstawania nowych tworów państwowych na Syberii. Dostatecznie znane są plany separatystów z Jakucji, słynącej z wydobycia diamentów, złota, węgla, lasów i przemysłu drzewnego oraz łowiectwa, obejmującej ponad 3 mln km². dążących do przekształcenia Republiki Autonomicznej w niepodległe państwo. Terytorium małej autonomicznej Republiki Tuwy, która formalnie weszła w skład Związku Radzieckiego w 1944 roku traktują jako swoje terytorium Chiny oraz graniczna Mongolia. Zwolennicy separatyzmu dążą do zagwarantowania narodom Federacji możliwości decydowania o formie syberyjskiej państwowości. Zauważalny jest wzrost tendencji do kształtowania odrębnej od rosyjskiej tożsamości narodowej i kształtowania własnej inteligencji. Międzynarodowi eksperci zwracają uwagę na tolerowanie przez władze chińskie nielegalnych wyjazdów na Syberię oraz szerokie korzystanie z pracy Chińczyków m.in. przy wyrębie tajgi, a także fakt, że w całym okręgu Dalekiego Wschodu mieszka około 6 milionów ludzi, a po przeciwnej chińskiej stronie ponad 100 milionów, z których wielka część chętnie by przeniosła się na Syberię na stałe. Eksperci zwracają uwagę, że na Syberię przenoszą się często chińscy przedsiębiorcy zatrudniających pracowników z ojczyzny, że Chińczycy kupują ziemię od członków byłych kołchozów i zakładają własne firmy i sklepy, podkreślają że po rozwiązaniu ZSRR i upadku kołchozów, na Dalekim Wschodzie, co najmniej jedna czwarta pól leży odłogiem. W niepamięć poszły dawne spory sięgające XIX wieku, kiedy carska Rosja przejęła wielkie połacie chińskiego terytorium a nawet walki zbrojne

nad rzeką Ussuri, które zakończył formalnie dopiero traktat o uznaniu granicy z 2009 roku. Światowe społeczeństwo najczęściej nie zauważa, że w 2013 roku Rosja i Norwegia zawarły układ o podziale morza Barentsa, kończąc długoletni spór terytorialny. Rosja tak jak i Norwegia ratyfikowały układ, ale w prasie rosyjskiej zwracano uwagę, że Rosji należy się cała sporna morska przestrzeń i wspomniano, że przed wielu laty zabezpieczając prawa do Arktyki, pod pretekstem, że leżący pod lodem Grzbiet Łomonosowa jest częścią Syberii, Rosja umieściła pod biegunem rosyjską flagę wykonaną z tytanu.

Obywatele powstałego w 1861 roku Królestwa Włoch z połączenia różnych księstw i państw-miast, rządzonych w różnych okresach przez Francuzów, Hiszpanów, Austriaków oraz papieża, z dumą i bardzo często zaznaczają, że czują się przede wszystkim przywiązani do swoich małych ojczyzn i są np. toskańczykami, genueńczykami, mediolańczykami, neapolitańczykami czy sycylijszczykami, że z przyjemnością posługują się lokalnymi dialektami a liczne językowe, kulturowe różnice świadczą, że pełne i prawdziwe zjednoczenie zapoczątkowane przez Giuseppe Garibaldiego, bohatera włoskiego odrodzenia i symbolu zjednoczenia Włoch, dopiero trwa. Zwolennicy Ligi Północnej dążący szczególnie aktywnie w końcu XX stulecia do odłączenia się od Włoch i powołania narodowego państwa Padania, dziś często twierdzą, że Garibaldi popełnił błąd, gdyż różnice między pracowitą i bogatą północą a biednym południem, mającym więcej więzów ze światem arabskim i Afryką Północną, są zbyt trudne do przewyciężenia. Twierdzą, że gdyby nie zjednoczenie, to północne Włochy były by najbogatszym, cywilizowanym i kulturalnym państwem Europy, a obecnie bogata, uprzemysłowiona i pracowita północ nie powinna utrzymywać biednego południa, którego mieszkańcy nawet nie potrafią zbliżyć się do etosu pracy cenionego na północy. Zaważalne są dążenia mieszkańców południowej części Tyrolu przekazanego Włochom za poparcie Ententy w czasie I wojny światowej, używających przede wszystkim języka niemieckiego, do przyłączenia się do Austrii.

Znane są poczynania Szkocji posiadającej dużą autonomię, której mieszkańcy od lat dyskutują m.in. o korzyściach i wadach pozostawiania częścią Zjednoczonego Królestwa, uwypuklając m.in. zagrożenia obronności, członkostwa w UE, wejścia do strefy euro, utworzenia własnej waluty, dostępu do łowisk i złóż ropy na Morzu Północnym i planują zadać sobie w referendum, zaakceptowanym przez rząd brytyjski pytanie „Czy Szkocja powinna opuścić Zjednoczone Królestwo”? O utworzeniu własnych państw narodowych dyskutuje się też w Walii, Kornwalii i Irlandii Północnej, których nie satysfakcjonuje posiadanie tylko określonej autonomii.

Spory o utworzeniu nowych państw i ustalaniu ich granic, będące często głównym zagadnieniem uwypuklanym w dyskusjach problemów, można zauważyć w sporach i walkach Gruzji z dążącymi do pełnej secesji z uznawanymi przez Rosję, Abchazją i Południową Osetią, Mołdawii z Naddniestrzem, Cypru z państwem Turków zamieszkujących na części wyspy, Azerbejdżanu z Armenią o Górny Karabach, czy sporach Wallonów z Flamandami w Belgii. Znane i głośne są dążenia i walki Kurdów zamieszkujących w Turcji, Syrii, Iranie i Iraku o własne niepodległe państwo. Z zadowoleniem przyjęto wiadomość o porozumieniu zawartym w 2013 roku w Brukseli, kończącym długi spór między Serbią a Kosowem, które ogłosiło w 2008 roku niepodległość, ale było nieuznawane przez Serbię, uważającą ziemię Kosowa za kolebkę serbskiej narodowości, choć teraz w znacznej większości jego mieszkańcy są Albańczykami. Porozumienie z 2013 roku w jakimś sensie kończące rozpad Jugosławii, poprzedzone długimi rokowaniami, ratyfikowane przez parlamenty, satysfakcjonuje obie strony. M.in. otwiera drogę Serbii do członkostwa Unii Europejskiej i sankcjonuje jej kontrolę nad północną częścią Kosowa, zamieszkałą przez serbską mniejszość oraz uznaje istnienie nowego niepodległego państwa o ustalonych granicach.

Do wiadomości o sporach granicznych dotyczących bezpośrednio istnienia państw na terenach Izraela i Palestyny, świat jakby się już przyzwyczaił. Mapy zarówno palestyńskie jak i izra-

elskie najczęściej po prostu pomijają istnienie drugiego państwa, co może być przykładem potwierdzającym poglądy dawnych kartografów, że mapy zarządzają rzeczywistością, którą próbują tworzyć a co najmniej ułatwić wywłaszczenie dotychczasowych właścicieli.

Przykładów dawniejszych i współczesnych sporów, dyskusji i walk o granice państwowe można dać bardzo dużo. O wielu z nich większość społeczeństwa zapomniała. Młodsze pokolenie nie zdaje sobie sprawy, że np. terytorium USA ukształtowało się w wyniku wojen i zakupów wielkich obszarów od Hiszpanii i Francji. Częstym przykładem może być wielki i bogaty stan nad Pacyfikiem Kalifornia, będący w okresie kolonialnym posiadłością hiszpańską, następnie od 1821 roku Meksyku, włączony do USA w końcu pierwszej połowy XIX wieku, czy Luizjana zakupiona od Francji w 1803 r. Niepodległe państwo Teksas powstało w 1836 r. po oderwaniu od Meksyku, zostało przyłączone do USA w 1845 roku. W najbliższych latach Kongres USA najprawdopodobniej uwzględni dążenia Portoryko będące terytorium stowarzyszonym o przyłączeniu wyspy do USA. W okresie „zimnej wojny” USA proponowały Danii kupienie Grenlandii ale poufne wtedy propozycje nie zostały przyjęte. Nie pamięta się, że po zwycięstwie nad Niemcami w II wojnie światowej trwały rozmowy m.in. dotyczące utworzenia samodzielnego państwa Bawaria, posiadającego królewskie tradycje a dziś działacze bawarskiej CSU często zastanawiają się nad powołaniem własnego, niepodległego państwa, dając do zrozumienia że nie satysfakcjonuje ich posiadanie statusu landu należącego do RFN. Nie pamięta się już najczęściej jak tworzone granice kolonii w Afryce a następnie jak powstawały granice niepodległych państw afrykańskich a nawet tego, że Macedonia i Chorwacja były częścią Jugosławii, Kazachstan, Turkemnia i Tadżykistan były częścią istniejącego do 1991 roku Związku Radzieckiego. Kwestionowane często granice między Indiami a Pakistanem, czego przykładem mogą być spory i walki o Kaszmir, wyznaczył urzędnik brytyjskiego rządu Cyril Radcliff w okresie zakończenia brytyjskiego panowania w Indiach w latach 1858–

1947, opierając się przede wszystkim o zasięg wyznawanych religii. Po obaleniu w Libii pułkownika Kadafiego, separatystyczne dążenia Cyrenajki zostały przedstawione międzynarodowej społeczności. Argentyna nie uznaje wysp Malwinów (Falklandów) zabranych Argentynie w 1820 roku i przyłączonych w 1833 roku do Wielkiej Brytanii jako „zamorskie terytorium Zjednoczonego Królestwa”. Wyspy Wielkanocne zajęte przez Chile w 1888 roku, często przypominają opinii światowej, że chcą utworzyć samodzielne i niepodległe państwo.

Trudno przecenić rolę granic państwowych we współczesnym świecie. Są one wyjątkowo ważnym czynnikiem istnienia państw i ich funkcjonowania. Nie umniejszając roli różnych podziałów istniejących wewnątrz granic państwowych, m.in. terytorialnych, np. na gminy, powiaty, regiony czy dotyczących ukształtowania terenu, historii, religii, narodowości, obronności itd., należy podkreślić, że granice państwowe łączą się ściśle z dążeniami niepodległościowymi, tradycjami a nawet określonymi sentymentami, że państwa nie mogą istnieć bez określenia swoich granic, które z reguły mają wielki wpływ na ekonomię, cywilizację i kulturę czy obronność. Znajomość roli granic państwowych i ich tworzenia jest określonym obowiązkiem obywateli oraz zdawania sobie sprawy z tego, jak ważną rolę odgrywają w relacjach politycznych państwa ze światem.

Członkostwo Polski w Unii Europejskiej i wpływ poczynąń jej organów na status i rolę granic państw członkowskich jest zagadnieniem ważnym i ściśle łączącym się z dążeniami do stania się integralną częścią wspólnoty a nie tylko określonym członkiem jakiejś strefy wolnego handlu czy luźnej federacji. Można stwierdzić, że członkostwo Unii Europejskiej łącznie ze zmianami w roli granic państwowych, które stały się jej granicami wewnętrznymi, stwarza dobrą perspektywę dla społeczeństwa polskiego i jego państwa.

ABSTRACT

Selected issues of creating and of the role of national borders

A state border is most often defined as a line perpendicular to the surface of the earth, separating the territory of one state from other states or from areas not belonging to any state. The legal regulations of state borders are a result of wars, geographical factors, defense strategy, economic and communication development as well as of tradition. Poland is an example of a state which often changes its boundaries, moving its territory to the east or to the west, making wars and concluding border agreements with other countries. After World War One, Polish borders were based on the Treaty of Versailles Conference of 1919 and the treaty signed with Russia in 1921. The borders created after World War Two were based on the resolutions of the Potsdam Conference of 1945. Polish delegations have taken an active part in both conferences. Joining the European Union in 2004 and the Schengen area resulted in certain changes in the role of state borders. The eastern border became the EU border and the western and southern borders became internal borders. Around the world we can observe aspirations towards creating new states. Ethnic, economic and military issues influence changes in national borders. National borders are a very important factor in the existence, functioning and the role of individual states.